

Характеристика на съвременното състояние на агросистемата от прилагането на договори за агроекологични обществени блага

Докторант Божура Фиданска *

Проф. д-р Иван Боевски **

*Институт по аграрна икономика – София, Селскостопанска академия – София

**Нов български университет – София

E-mail: bojura_fidanska@abv.bg*

Резюме

Селскостопанската политика в ЕС частично преориентира целта си към предоставянето на обществени блага в селските райони, като отчита днешните обществени изисквания.

Предоставянето на обществени блага е свързано с големи предизвикателства като: компромиси между екологични резултати и рентабилност на фермата, времеви интервал между действие и въздействие, потенциално несъответствие между мащабите на действията и ефектите. В резултат на това няколко агроекологични обществени блага като: качеството на водата и въздуха, контролът на ерозията на почвата, улавянето на въглерод, биоразнообразието на животните и растенията и отидихт, се характеризират с недостатъчно осигуряване.

Целта на настоящето изследване е да направи характеристика на съвременното състояние от прилагане на договорните отношения, насочени към системи за владение на земя, подходи, базирани на резултати, подходи за колективно изпълнение и подходи, базирани на веригата на стойността.

Прави се проучване на съвременното развитие на научните изследвания и практиката в областта на прилагането на договори за агроекологични обществени блага.

Ключови думи: договорни отношения в земеделието; агроекологични публични блага; селски райони; политика

Characteristics of the current state of the agro-system with the implementation of contracts for agro-ecological public goods

Bozhura Fidanksa PhD Student*

Prof. Dr. Ivan Boevski PhD**

*Institute of Agrarian Economics – Sofia, Agricultural Academy – Sofia

**New Bulgarian university – Sofia

E-mail: bojura_fidanska@abv.bg*

Citation: Fidanska, B., Boevsky, I., (2023). Characteristics of the current state of the agro-system with the implementation of contracts for agro-ecological public goods. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*, 68(1), 3-11 (Bg).

Abstract

Agricultural policy in EU partially reorients its goal to the provision of public goods in rural areas, taking into account today's public demands.

The provision of public goods is associated with major challenges such as trade-offs between environmental performance and farm profitability, the time lag between action and impact, and a potential mismatch between the scale of actions and effects. As a result, several agri-environmental public goods such as water and air quality, soil erosion control, carbon sequestration, animal and plant biodiversity, and recreation are characterized by insufficient provision.

The aim of the present study is to analyze the level of implementation of contractual relations targeting land tenure systems, results-based approaches, collective performance approaches and value chain-based approaches.

Key words: contractual relations in agriculture; agro-ecological public goods; rural areas; politics

Въведение

След присъединяването на България към ЕС все по-силно се налага необходимостта от стесняване на връзката между представителите на малкия аграрен бизнес, организации и институции в рамките на определен регион. С търсенето на нови (интелигентни) решения за коопериране се цели повишаване качеството на продукцията, оптимизиране и специализиране на производствения процес, както и намаляване на пазарния риск за земеделските производители.

Въпреки че има дългогодишен опит в Европейския съюз (ЕС) с прилагането на агро-екологични схеми, действията, насочени към предоставянето на агроекологични обществени блага, все още се считат за незадоволителни по отношение на дълготрайност, ефективност и ефикасност. Подобренията може да дойдат между гъвкава комбинация от обещаващи нови инструменти като: права за ползване на активи, свързани с околната среда (напр. екологичен лизинг); плащания, базирани на резултатите или колективни подходи; от по-добри стратегии за веригата на стойността, които досега са били слабо тествани на практика в страната. Ефективното прилагане на тези решения изисква последователна многостепенна договорна рамка, отчитаща променливите на контекста, като съвместимост с пазарни стоки, ценови системи, бизнес мрежи, социален капитал, експертен опит на фермерите и рамково законодателство на ЕС/национално/регионално.

По отношение на договорните опции и техните връзки с тези променливи в контекста

съществува разнообразна научна литература, по-специално за онези схеми, които са финансирани чрез Общата селскостопанска политика (ОСП). Освен това, има много „скрити“ знания в резултат от слабо разпространения местен опит в ЕС и извън него. Опитът от прилагането на договорното фермерство не е достатъчен сред ползващите го и до голяма степен се възпрепятстват инициативите, свързани с предоставянето на агроекологични обществени блага. Необходим е цялостен, иновативен и съвместен подход, за да се осигури системно надграждане на предоставянето на тези услуги в страната.

Целта на доклада е да се направи изследване на съвременното състояние на прилагане на договорите за агроекологични обществени блага сред земеделските стопани. Земеделските стопани и най-вече представителите на малкия аграрен бизнес, организирани по специфичен начин, отчитайки присъщите характеристики на даден регион, могат да въздействат регионално, да решават местни (локални) проблеми, като имат положително влияние в две посоки – за региона (като цяло) и за самите тях – в частност. Независимо от позитивното въздействие, което оказват, е необходимо повишаване на ефективността на стопанската дейност чрез оптимизиране на икономическите връзки между производителите, преработвателите и търговци. Търсенето на по-тясно сътрудничество между самите земеделски производители, както и между тях, и преработвателните предприятия, се налага и от условията за подпомагане, поставени в документите, касаещи пазарните механизми и

режими на Общата селскостопанска политика на ЕС в растениевъдството и животновъдството. Това предизвиква и необходимост от съвместна работа, включване в мрежи и обединения и образуването на групи от свързани производства.

Същност на договорните отношения, т.нар. „договорно фермерство“ (contacting farming)

Договорното фермерство е стара практика, възникнала още през XIX век в развитите страни – САЩ и колониалните страни. В края на XIX век е използвана в Япония. През 40-те години на XX век договорното фермерство се разпространява в Латинска Америка, а от 70-те години на XX век използването на договорното фермерство е широко застъпено в страните от Централна Азия и Африка. Макар понастоящем договорното фермерство да се внедрява в по-голяма степен в развиващите се страни, то може да намери и широк прием в страните с реструктурирана икономика като нашата. Договорното фермерство е специфична форма на интеграция между фермери и агробизнес фирми. Основава се на споразумение между двата вида участници, има дългосрочен характер и съдейства за подобряване на пазарните позиции на фермерите, и въвличането им в процесите на развитие.

В литературата съществуват редица определения за същността и обхвата на договорното фермерство (Glover and Kusterer, 1990; Minot, 1986; Carlos Da Silva, 2005; Runsten and Key, 1996; Eaton and Shepherd, 2001). В по-опростена форма може да се дефинира като „споразумение между фермери и преработватели (търговски фирми) за производството и предлагането на земеделска продукция на основата на предварително споразумение за продължително време, при предварително определени ценови условия”. По отношение на прилагането на договорни отношения при агроекологичните обществени блага под формата на предоставяне на услуги, договорното фермерство се разглежда като част

от специфичната система за управление на аграрното производство и включва различни аграрни (мениджъри на ферми, собственици на ресурси, наеман труд) и неаграрни (агро- и свързан бизнес, потребители, жители и посетители на селските райони, групи по интереси, аграрна администрация, политици и т.н.) агенти, и многообразни механизми, и форми за управление на поведението, дейността, взаимоотношенията и ефектите на тези агенти (Башев, X. и кол., 2019). Интензивността на договорните връзки в договорното фермерство се осъществява в следните три области:

- **във връзка с реализацията** – фермерите и агрофирмите се договарят за условията и начините за осъществяване на бъдещи продажби на растителна или животинска продукция;

- **във връзка с доставката на ресурси** – фермерите и агрофирмите се договарят за доставка на материални и финансови ресурси, производствени услуги, технически съвети и др.;

- **във връзка с управлението** – фермерите и агрофирмите се договарят за специфични методи на производство, производствени практики и други предпоставки за внедряване на „договорното фермерство”.

Според Киречев (2012) договорното фермерството може да се разглежда в голяма степен като една сериозна възможност за ефективно управление на производството и организирането в агробизнеса, защото позволява прехвърляне на производствени умения и ресурси по начин, който е изгоден и за фермерите, и за агрофирмите. За да се реализира успешно, партньорството предполага дългосрочни ангажменти на страните, което е съществен фактор за постигане на устойчивост в развитието на фирмите от агробизнеса.

При изграждането на проекти за внедряване на договорното фермерство е необходимо да се изхожда от наличието на историческото и институционалното наследство, които са създали оптимални условия по места. Концентрирането на голям брой малки по мащаб фермери, които самостоятелно не могат да постигнат висока конкурентоспособност,

е сериозна предпоставка за изграждането на вертикално интегрирани структури в отрасъла. Съществена предпоставка за внедряването на системата на договорното фермерство е добре развитата правна система, наличието на политическа и законодателна стабилност, за да могат да се реализират договорености при минимални разходи за гаранции. Липсата на доверие в правната система, манипулации от страна на големите фирми, могат да ограничат автономията на фермерите. Според Eaton and Shepherd, проекти, които са мотивирани от социални и политически интереси, а не вследствие на икономически и технически реалности, са обречени на провал.

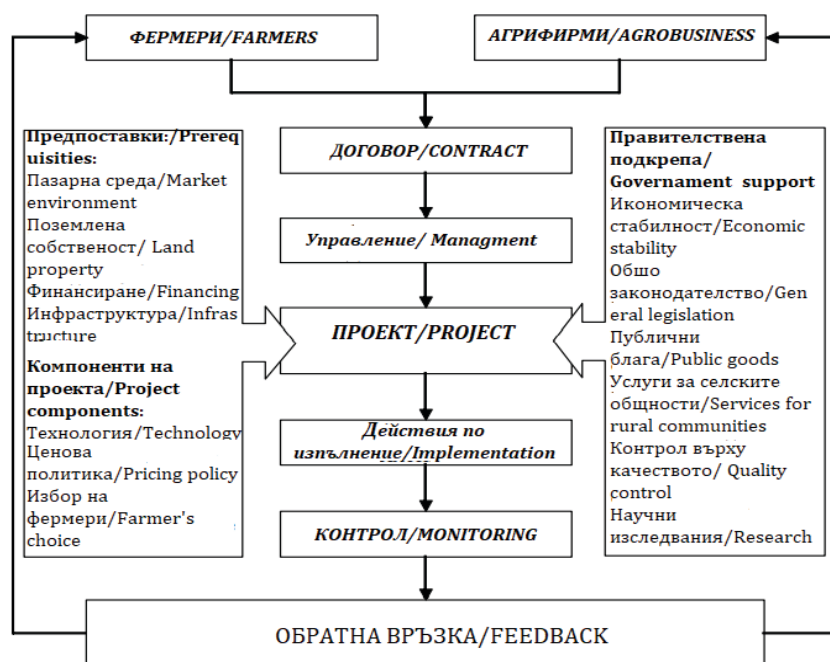
Методически подход и рамка за планиране и внедряване на „договорно фермерство“

В настоящето изследване се използва теоретико-методологически подход, изследване

на бюро (desk research) и дескриптивен анализ. На фиг. 1 е представен концептуален модел за планиране и внедряване на договорно фермерство в агробизнеса. Основен акцент в модела е договорът между фермерите и агрофирмите (контрактора), като изходна позиция е ефективността от реализирането на проект за съвместни действия. Идентифицирането на ползите за страните от оперирането на печеливш пазар е в основата на планирането на проекта.

Договорното фермерство предполага наличието на формални и неформални договорености, които могат да служат за определяне на типологията на договора. От гледна точка на управлението и възможностите да се ограничава рискът, могат да бъдат определени два типа договорености:

- **Ограничен договор** е първият, при него фермерът произвежда продукцията за своя сметка и продава на контрактора.
- **Пълен договор** е вторият, при който фермерите и контракторът предварително

Фиг. 1. Рамка на договорно фермерство
Fig. 1. Contract farming framework

Източник: Дамян Киречев, 2012. Възможности за използване на системата „договорно фермерство“ за постигане на устойчив растеж на фирмите от агробизнеса. Управление и устойчиво развитие 6/2012 (37).

Source: Damyán Kirechev, 2012. Possibilities of using the “contract farming” system to achieve sustainable growth of agribusiness companies. Management and sustainable development 6/2012 (37)

определят производството, цените, качеството, технологията и др., като по този начин се постига по-висока стабилност и за двете страни.

Класическата типология на договорните отношения в селското стопанство е развита от Midhell and Jones (2012), Khols and Uhl (1963), Eaton and Shepherd (2001). Според нея чрез договорните отношения се изпълняват разнообразни цели в трансфера на решения, при правата и най-вече при трансфера на риска. Могат да се обособят три основни типа договори във връзка: маркетинг и пазар; производство и управление; снабдяване с ресурси. Предварителният анализ на средата е съществена предпоставка за успешно реализиране на проектите, насочени към договорното фермерство. От значение е изучаването на физическата среда като потенциал за селскостопанско производство – качество на земята, начини за земеползване, технологично равнище на производство и др. Важно условие за ефективността на инвестициите в селските райони е съществуването на адекватни комуникационни, транспортни и инфраструктурни връзки. Друга област на планирането на проекта включва изучаването на пазарната инфраструктура, в това число наличието на доставчици, равнището на конкуренция и др. Не бива да се пропуска и анализът на социалните условия и предпоставки, в които ще се реализира проектът. Правителството също може да има важна роля в реализирането на договорното фермерство. Създавайки условия за икономическа и правна стабилност, то може да направи много за насърчаване на успеха на проекта. Освен това, правителствени агенции могат да са страна по проекта чрез предоставяне на финансиране, обучения, подкрепа с научни изследвания, предоставяне на селскостопански услуги и др. Ключови предпоставки за успешно внедряване на „договорното фермерство“ са доброто администриране на проекта, добрата комуникация между участниците, наличието на доверие и сътрудничество, вътрешни стимули за стриктно спазване на условията, посочени в договора.

Предимства и недостатъци за фермерите и агрофирмите от „договорното фермерство“

Идентифицирането им е обект на сериозни дискусии в научната литература: Eaton and Shepherd (2001), Kirsten and Sartorius (2016), Carlos Da Silva (2005). Безспорен е фактът, че анализът следва да се основава на оценката на разходите и ползите за всички страни, на основата на които ще се създаде възможност да се вземат частни решения за стратегически избор за изграждане на интегрирани структури в агробизнеса.

Киречев (2012) прави опит да осветли потенциалните предимства и потенциалните недостатъци за фермерите и за агрофирмите от изграждането на съвместни вертикално интегрирани структури на основата на системата на „договорното фермерство“.

Селските райони със своите традиционни производствени функции и мултифункционалните си изисквания към едно продължително използване на земята се нуждаят от успешни хоризонтални и вертикални мрежи между различни групи участници, които да осъществяват различен предмет на дейност. Те ще допринесат за развитието както на отделните стопански единици, така и на региона като цяло. При осъществяването на интегрирания подход, разнообразни форми на малкия бизнес могат да повишат конкурентоспособността на икономическия сектор, като създават „системи от концентрирани и икономически свързани фирми“ на територията на даден регион, като местните структури прехвърлят ресурси от регионалната към националната икономика. Необходимо е да се поддържат отношения между представителите на малкия бизнес – производители и преработватели, организации и институции в рамките на определен регион. Участието на земеделските стопанства в регионални формирувания ще им позволи да преодолеят много от негативните си характеристики, изразяващи се в ограничени ресурси и недостатъчни финансови средства, което затруднява капиталовложенията и инвестициите. Сдружава-

Таблица 1. Предимства и недостатъци за фермерите и агрофирмите
Table 1. Advantages and disadvantages for farmers and agribusinesses

Предимства/Advantages	Недостатъци/Disadvantages
<p>За фермерите/For farmers</p> <ul style="list-style-type: none"> - Пазарният достъп може да бъде подобрен, докато пазарният риск, свързан с реализацията, се редуцира;/ Market access can be improved, while the market risk related to the implementation is reduced; - подкрепа;/ Production risk can also be reduced, as contracts often include provisions for cost reductions and technical support; - Контрактните споразумения обикновено включват снабдяване с ресурси, което намалява транзакционните разходи за фермерите;/ Contractual arrangements usually involve the provision of resources, which reduces transaction costs for farmers; - Контрактните споразумения включват техническа поддръжка, като по този начин се съдейства за внедряване на иновации, повишаване на качеството, постигане на по-високи цени;/ Contractual agreements include technical support, thus helping to implement innovations, increase quality, achieve higher prices; - Подобрява се достъпът до кредита, заради гаранциите, които може да осигури контракторът./ Access to credit improves because of the guarantees that the contractor can provide. 	<ul style="list-style-type: none"> - Контракторите могат да не изпълняват условията си по договора, на което фермерите могат трудно да противодействат;/ Contractors may not fulfill their terms of the contract, which can be difficult for farmers to counter; - Контракторите биха могли умишлено да ограничат прозрачността при определянето на цените, което да затрудни фермерите;/ Contractors could intentionally limit transparency in price setting, making it difficult for farmers; - Загубва се приспособимостта на фермерите относно избора им на производствена дейност;/ Farmers' adaptability regarding their choice of production activity is lost; - Контракторите могат да променят графика на доставка на продукцията в зависимост от техните интереси, при резки промени в цените, като по този начин манипулират фермерите;/ Contractors can change the production delivery schedule depending on their interests, during sudden changes in prices, thus manipulating farmers; - Увеличаване се производственият риск във връзка с отглеждането на една култура, включена в контракта като монокултура, което влошава културата на земеделие;/ The production risk increases in connection with the cultivation of one crop included in the contract as a monoculture, which worsens the culture of agriculture; - По-лесният достъп до кредити може да доведе до увеличаване на риска от задлъжнялост за фермерите./ Easier access to credit may increase the risk of indebtedness for farmers.
Предимства/Advantages	Недостатъци/Disadvantages
<p>За агрофирмите (контракторите)/For agrobusiness (contractors)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Намаляват се транзакционните разходи, защото фирми купуват продукцията по изяснени цени и спестяват част от разходите, като управляват сами производството на нужните им суровини;/ Transaction costs are reduced, because companies buy production at clear prices and save part of the costs by managing the production of the raw materials they need; - Ограничават се разходите по координация и организация;/ The costs of coordination and organization are limited; - Създават се условия за внедряване в производството на унифицирани продукти;/ Conditions are created for implementation in the production of unified products; - Техническата подкрепа на фермерите създава условия за повишаване на качеството;/ Technical support to farmers creates conditions for quality improvement; - Създават се условия за постигане на стабилни цени на суровините или стоките;/ Conditions are created to achieve stable prices of raw materials or goods; - Достъпът до кредити и субсидии може да улесни контрактора./ Access to loans and subsidies can facilitate the contractor. 	<ul style="list-style-type: none"> - Съществува риск фермерът да не изпълни договорните си задължения спрямо фирмата, особено когато съществуват алтернативни пазари, на които да продаде продукцията си на по-висока цена;/ There is a risk that the farmer will not fulfill his contractual obligations towards the company, especially when there are alternative markets where he can sell his produce at a higher price; - Големият брой фермери може да доведе до големи транзакционни разходи за фирмите, поради необходимостта от контрол и управление върху голям брой участници;/ The large number of farmers can lead to higher transaction costs for companies, due to the need to control and manage a large number of participants; - Контракторите могат да страдат от злоупотреби от страна на фермерите във връзка с предоставени от тях ресурси;/ Contractors may suffer abuses by farmers in relation to resources provided by them; - Контракторите намаляват своята гъвкавост и адаптивност по отношение на внедряването на алтернативни възможности за производство./ Contractors reduce their flexibility and adaptability in terms of implementing alternative production options.

Източник: Доразвита по Киречев, 2012.

Source: Further developed by Kirechev, 2012.

нето ще им даде възможност за инвестиране на средства в технологии, осъществяване на собствени маркетингови проучвания, обучение. Организирайки се в мрежа, земеделските стопанства ще бъдат относително по-малко уязвими към конкурентните въздействия, породени от фрагментарността на земеделците и ниските бариери за навлизане в отрасъла.

Моделите на договорно фермерство

Договорното фермерство може да се осъществи на базата на няколко модела. Изборът на всеки един от тях зависи от това, доколко земеделските производители предварително са осигурили пазарите за реализация на продуктите си, от осигуреността на ресурсите за производството и от изискванията за специфично управление и прилагане на определени земеделски практики при отглеждането на културите или продуктите от животински произход.

▪ **Централизиран модел.** При него предприемачите сключват договори за покупка на продукцията от земеделските производители, като първите осъществяват процесите по пакетиране и продажба на продукцията. Този модел залага на въвеждането на квоти за производство на продукцията и висок контрол на качеството. Възможно е процесите да включват окачествяване, сортиране и пакетиране, както и създаване на условия за съхранение на продукцията. Преработващото предприятие може да участва минимално само с изискване и предоставяне на подходящите семена или посадъчен материал, или максимално, като спонсорите осъществяват подготовката на земята, засяването, предоставяне на торовете и някои услуги (предоставянето на публични блага). В България централизираният модел на фермерство може да бъде успешно използван при стопанствата с тютюнева специализация, например няколко стотин тютюнопроизводители от даден регион се сдружат с тютюнопреработващо предприятие. Цените на тютюна се определят на национално

ниво, като се разпределят квоти за производството и държавата контролира преработването.

▪ Вторият модел на договорно фермерство, т. нар. **смесен модел**, е разновидност на централизирания, като при него спонсорите на проекта едновременно притежават и управляват земеделско стопанство с относително по-големи размери, което най-често има затворен цикъл на производство. Обикновено става въпрос за голямо стопанство, което може да гарантира нормалното протичане на производствените процеси, но може да се прилага и от относително малко по-размер стопанство, служещо само като демонстрационно. Този модел е много подходящ за птицевъдството, като в голямото стопанство, което се явява ядро на останалите по-малки, се осъществяват процесите на излюпване на птиците, които ще се отглеждат в по-малките стопанства. Той може да се осъществи чрез създаване на демонстрационни стопанства за производство, преработка, търговия и услуги на територията на отделните общини.

▪ Третият от моделите е известен като **многofункционален модел** и включва използването на отделни организации, специализирани в кредитирането, ресурсното осигуряване и продажбата на продукцията. Прилагането на този модел на договорно фермерство може да се осъществи чрез инвестиране от страна на правителството и други организации в съвместни проекти между земеделските производители и преработвателни предприятия от частния сектор. С помощта на браншовите организации, чрез техните агрономи, зооинженери и други специалисти се осъществяват и контролират процесите на производство, съхранение, заготовка и др. и се следи за сроковете и изпълнението на спецификите на съгласението. В България този модел на договорно фермерство е подходящ например за земеделските производители с животновъдна специализация (говедовъдна, овцевъдна), както и за производители на плодове и зеленчуци, чиито интереси биват защитавани от регионални съюзи, като преработвателните предприятия може да изискат кредитни

средства или обучение от тях. При този модел особено подходящи са възможностите, дадени за създаване на организации на производители. Проблемите при този модел могат да възникнат при неуспешно управление на фермерските асоциации.

▪ **Неформалният модел** на договорно фермерство се изразява в прилагането на неформални споразумения за покупка на земеделска продукция. Този модел е подходящ за предприемачи или малки предприятия, които обикновено сключват неформални договори със земеделски производители. В нашата страна този модел на договорно фермерство може да се приложи при зеленчукопроизводството и овощарството. Обикновено това са договори за един сезон за реализацията на пресни плодове и зеленчуци.

▪ Четвъртият модел е **договори за предоставяне на услуги** (Башев, 2009). Този тип договори уреждат правото за получаване на определен тип услуга срещу заплащане. Услугата може да бъде материална (механизирана, растителнозащитна, транспортна, рекламна, софтуерна) или за извършване на определена работа (агрономически съвети, обучение, консултиране). За разлика от другите модели, тук двете страни са в равнопоставено положение (а не на подчиненост). В много случаи

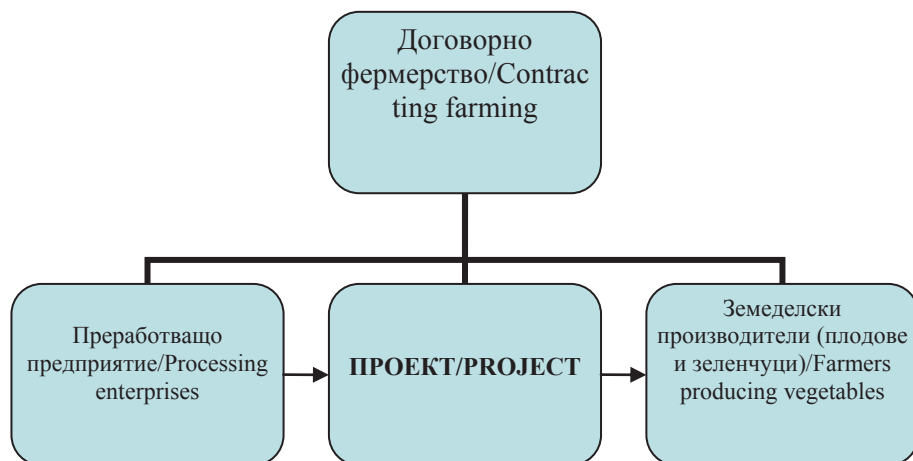
фермерът дори не е в състояние да „ръководи“ предоставящата услуга.

Изводи

На базата на анализа на моделите на договорно фермерство могат да се направят следните обобщения:

- Финансови средства от европейските фондове могат да бъдат успешно използвани само при някои от моделите договорно фермерство. Те биха могли да финансират съгласения от вида на централизирания модел договорно фермерство чрез разпределението на финансови средства на базата на квотния принцип. При многофункционалния модел също успешно могат да бъдат вложени средства от фондовете на ЕС, като се използват за съвместни проекти между преработватели и земеделски производители с помощта на регионални организации и сдружения, които да са отговорни за подбора на земеделските производители;

- Неформалният характер на договорите при някои от моделите договорно фермерство (неформалния и посредническият модел) ги прави по-рискови и за двете страни по договора, като възможността за ползване на средства от европейските фондове е относно-

Фиг. 2. Неформален модел на договорно фермерство при зеленчукопроизводство
Fig. 2. Informal model of contract farming in vegetable production

Източник: Собствена разработка./ Source: Own development.

телно по-малка, тъй като договорите не отговарят на изискванията на европейските институции;

- Договорното фермерство може да бъде средство за развитие на пазара и да допринесе за трансфер на технически умения в селскостопанското производство с цел печалба и за двете страни по договора;

- Сближаването на производители и преработватели ще има особено значение за нашата страна, където преобладават относително малки по размер структури, тъй като чрез договорното фермерство те ще могат относително по-дълго да издържат на конкуренцията, разполагайки с по-голям достъп до услуги и пазари, осигурявани от външни предприятия или организации.

Що се отнася до договорните отношения за прилагане на агроекологични обществени блага, специално внимание трябва да се обърне на начина, по който различните видове обществени стимули взаимодействат със сигналите, идващи от пазара, и възможностите за валоризация на агроекологичните обществени блага през веригата на стойността. Добре е да се направи оценка на различните „решения за договори“ от различни гледни точки (с приемливост, дълготрайност, ефективност и ефикасност като ключови критерии) и в различни мащаби.

Литература

Bachev, H., Ivanov, B., Mitova, D., Boevski, I., Marinov, P., Todorova, K., & Mitov, A. (2020). Методически въпроси на икономическото изучаване на услугите на агроекосистемите (Methodological

Issues of Economic Studies on Agro-Ecosystem Services). Available at SSRN 3528464.

Bachev, Hrabrin. (2009). Management of contract relations of farms. Bulgarian Journal of Agricultural Economics (54).

Bashev, H., Ivanov, B., Mitova, D., Boevski, I., Sarov, A., Tsviatkova, D., Kostenarov, K. & Vanev, D. (2021). Mechanisms and forms of management of agrosystem services. Research project A3, Agricultural Academy, Institute of Agrarian Economics. ISBN 978-954-8612-32-6.

Da Silva, C. (2005). The growing role of contract farming in agri-food systems development: drivers, theory and practice. Rome. FAO, Agricultural Management, Marketing and Financial Service.

Eaton, C., Shepherd, A. (2001). Contract Farming: partnership for growth. Rome. FAO. Agricultural Services Bulletin. FAO.

Glover, D., Kusteres, K. (1990). Small farmers, big business: contract farming and rural development. London.

Khols, R., Uhl, J. (1985). Marketing of agricultural product. Sixth Edition. London.

Kirechev, D. (2012). Possibilities of using the “contract farming” system to achieve sustainable growth of agribusiness companies 2012. Management and sustainable development 6/(37).

Mighell, R., Jones, L. (1963). Vertical Coordination in Agriculture. USDA, Economic Research Service, Farm economics Division. Washington D.C.

Minot, N. (1986). Contract farming and its effect on small farmers in less developed countries (No. 1096-2016-88476).

Nikolov, D., Borisov, P., & Radev, T. (2016). Identification of Public Goods and Bads in South Central Planning Region in Bulgaria. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo/Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, 61(2/4), 90-100.

Runshnten, D., N. Kay, (1996). Contract farming in developing countries: theoretical issues and analyses of some Mexican cases. Chile, report.